			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 4/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

2. Hulpverleningsvisie

De Vereniging Ons Tehuis voor Zuid-West-Vlaanderen is een organisatie binnen de Bijzondere Jeugdbijstand die het orthopedagogisch kader als uitgangspunt in haar hulpverlening neemt. Dit betekent dat we de theorieën i.v.m. pedagogiek en opvoeding als basis nemen om te kijken naar de problematische opvoedingssituaties (POS) waarmee we binnen onze hulpverlening mee te maken hebben.

De Vereniging Ons Tehuis kiest echter niet voor het strikt volgen van de theorieën van één auteur of een strekking orthopedagogen en beperkt zich anderzijds ook niet tot het orthopedagogisch denkkader. Voor de systematische analyse en het plannen van het orthopedagogische handelen doen we naast ons orthopedagogisch referentiekader ook beroep op verschillende andere theoretische denkkaders (zie verder).

Onze **zienswijze** van de POS kan als **holistisch** omschreven worden. Het woord holisme is afkomstig van het Griekse ‘holon’ wat totaliteit of geheel betekent. Volgens Capra verwijst de term ‘holistisch’ naar een beeld van de werkelijkheid in termen van geïntegreerde gehelen, waarvan de eigenschappen niet tot die van kleinere gehelen kunnen worden teruggebracht.

Het is in onze praktijk de bedoeling om verschillende visies op elkaar af te stemmen, complementair te benutten, te integreren. Met ‘integratie van modellen’ bedoelen we, net als Broeckaert, dat er vanuit een beeld op de problematiek wordt gezocht naar adequate oplossingsmiddelen vanuit zoveel mogelijk doelen. Integratie van deze visies houdt eveneens handelen in. Het handelingsplan wordt opgebouwd op basis van multi-modulaire en multi-disciplinaire kennis. Doel is om het arsenaal van ervaring en kennis vloeiend samengaand te betrekken (en niet naast elkaar, zoals de eclectische benadering voorstaat).

In de tekst die volgt, belichten we achtereenvolgens de verschillende denkkaders die binnen onze hulpverleningsvisie terug te vinden zijn. Aangezien we het orthopedagogisch denkkader als basis nemen, behandelen we dit denkkader eerst.

(Ortho)pedagogisch kader

We kunnen stellen dat bepaalde pedagogen een grote invloed hebben op ons orthopedagogisch handelen, zoals ter Horst en Kok, die beiden een actie-gericht denken hanteren.

We starten met een citaat dat o.i. goed verwoordt waar het om gaat bij **opvoeding**.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 5/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

“Opvoeden is het in relatie staan van opvoeder en opvoeding(en), waarin de opvoeder zich als persoon, als zijn wijze van mens-zijn presenteert, een klimaat creëert dat persoonlijkheidsgroei bevordert en leefsituaties zo hanteert dat deze optimale kansen bieden op zelfontplooiing” (J.F.W.Kok)

Door allerlei omstandigheden kan het opvoedingsproces vastlopen. We spreken dan van een problematische opvoedingssituatie. Als orthopedagogische organisatie biedt de Vereniging Ons Tehuis hulp aan kinderen, jongeren en gezinnen die zich in zo'n POS bevinden. Via specifiek opvoeden is onze hulpverlening er op gericht het proces van ontwikkelen en opvoeden weer op gang te brengen. Of zoals Ter Horst stelt : “herstel van het gewone leven”

Specifiek opvoeden (een term die we ontleen van J.F.W. Kok), of het beroepsmatig plannen van orthopedagogisch handelen, vertoont een zekere analogie met wat opvoeders van nature doen. Volgens J.F.W.Kok is het verschil evenwel dat men wetenschappelijk verantwoord te werk gaat: ”door een systematische analyse van de problematiek, door toetsen van bevindingen aan beschikbare wetenschappelijke kennis en gesystematiseerde ervaringskennis, en door een systematisch uitvoeren en evalueren van de behandeling.”

Na het beluisteren en analyseren van de vraagstelling zal een ‘antwoord’ gezocht worden nl. het specifieke opvoeden waar in de vraagstelling om ‘gevraagd’ wordt. Het de **beantwoorden van vraagstelling** noemt Kok een strategie. Hij onderscheidt 3 graden of niveaus. Eén bepaalde strategie voor een cliënt kan in de 3 graden (1e, 2e en 3e graadsstrategieën) differentiërend gestalte krijgen.¹

Het vertrekpunt is echter steeds het zoeken naar een antwoord op de volgende vragen: hoe moet de (pedagogische) relatie geboden worden om dit kind/gezin recht te doen, hoe moet het klimaat zijn en hoe dienen situaties gehanteerd te worden ?

Dit specifiek hanteren van het opvoedproces als geheel noemt Kok de eerstegraads strategie. Hiermee bedoelt hij het geheel van orthopedagogisch handelen in de leefsituatie, dat beoogt door het op specifieke wijze gestalte geven aan relatie, klimaat en situatiehantering – als adequaat antwoord op de vraagstelling van een kind – het vastgelopen proces van opvoeden en ontwikkelen weer in gang te zetten. Dit handelen is doordacht. Het bewust geplande wordt zo gestalte gegeven, dat een kind de situatie als spontaan en vanzelfsprekend ervaart en beleeft.

¹ We dienen hier op te merken dat de ideeën van Kok terug te vinden zijn in de werking van de Vereniging Ons Tehuis, maar niet de terminologie die hij gebruikt.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 6/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Ter Horst schrijft dat het eerst altijd nodig is dat we nagaan of het gewone, alledaagse, voor de hand liggende wel in orde is. Vaak is een kleine ingreep daar al voldoende om vastgelopen opvoedingssituaties weer te ontwarren, te ordenen en vlottende te krijgen. Maar ook als dat niet het geval is, dan halen alle gespecialiseerde therapieën samen niets uit, als het voor de hand liggende wordt verwaarloosd. Het gewone is immers voorwaarde voor het bijzondere.

De concrete uitvoering, toepassing van de eerste graadstrategie is terug te vinden in de verschillende pedagogische concepten en hulpverleningsprocessen van de diverse units van de Vereniging Ons Tehuis.

Soms is het nodig dat het specifiek opvoeden op bijzondere wijze wordt ondersteund. Dit kan o.a. door het aanbieden van therapieën. Kok noemt dit tweedegraads strategieën. Het zijn veelal in andere vakgebieden ontwikkelde methodieken en technieken, die een welomschreven doelstelling hebben. Ze zijn gericht op verbetering van functies of op versnelling van het genezingsproces van de persoon. Zowel Kok als Ter Horst benadrukken dat deze therapieën in de totale orthopedagogische plannings moeten opgenomen worden. Hun resultaten moeten geïntegreerd worden in het specifieke opvoeden van alledag. Pas dan bestaat er kans op assimilatie met het functionele van alledag, waarin en waaraan de mens groeit. Tweedegraads strategieën zijn dus direct of indirect op de persoonlijkheidsontwikkeling inwerkende therapieën en trainingen met een scherp omschreven werkwijze en doelstelling, die gedurende een periode een of enkele uren per week worden toegepast, om sensorische, motorische of verbale remmingen weg te nemen of persoonlijkheidsontwikkelingsprocessen te versnellen.

Voorbeelden hiervan zijn gesprekstherapieën bij DGGG, ambulante drugszorg, sociale vaardigheidstraining, relaxatiecursus, logopedie... .

Binnen de door ons aangeboden hulp wordt regelmatig gebruik gemaakt van een of andere therapeutische ondersteuning. Een aantal modellen of therapieën die wij integratief in onze werking hanteren (o.a. ontwikkelingspsychologie, gedragstheorie, systeemtheorie, communicatieleer, contextuele theorie,...) komen later in deze tekst aan bod. De beslissing omtrent een of andere therapeutische ondersteuning gebeurt steeds op basis van een analyse van de problematiek en vindt zijn neerslag o.a. in de individuele handelingsplannen.

In de individueel opgemaakte handelingsplannen komt ook de derdegraads strategie van Kok aan de orde. Het zijn individuele variaties op de eerste graads strategie, waarbij er expliciet rekening houden wordt met de individualiteit en eigenheid van het kind/jongere/gezin bij het opvoedend plannen en handelen. Hierbij wordt verder geïndividualiseerd, zonder het algemeen kader te veranderen.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 7/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Ook ander pedagogen hebben hun invloed op onze werking. Zo hebben we ons voor onze leidraad bij intake gebaseerd op het **meervoudig risicomodel** dat Scholte voorstelt. Hiermee kan de inventarisatie van probleemfactoren gestructureerd aangepakt worden. In dit model wordt de psychosociale problematiek van kinderen en jongeren in samenhang gezien enerzijds met risicovolle aspecten in de persoonlijkheidsontwikkeling van jeugdigen en anderzijds met risicofactoren in de opvoedings- of socialisatieomgeving (gezin, school en vriendengroep). Scholte baseerde zich hiervoor op wetenschappelijk onderzoek en werd hierbij sterk beïnvloed door Van Der Ploeg. Met dit model kunnen we de belangrijkste risicofactoren op een rij zetten en tegelijk biedt het een handvat om de psychosociale aspecten die wel gunstig zijn in de probleemdefinitie te betrekken. Naast de risicofactoren onderscheid Scholte ook protectieve factoren, die de aanwezige risicofactoren kunnen compenseren.

Op deze manier wordt niet enkel het meest acute of meest opvallende probleem bevraagd, maar pogen we een objectiever en vollediger zicht op de aanmeldingsproblematiek van de jongere.

Vanuit deze orthopedagogische theorieën vloeien elementen door naar het individuele handelingsplan dat we opstellen.

Zoals reeds hoger vermeld, beperken we ons binnen onze hulpverleningsvisie echter niet tot het orthopedagogisch denkkader. Andere theorieën worden ook geïntegreerd binnen de visie. Achtereenvolgens behandelen we nu deze theorieën.

We vertrekken van het individu : het kind/jongere en zijn/haar ontwikkeling en zijn/haar gedrag. Deze theorieën vallen eerder onder het lineair-causaal denken. Onder deze rubriek behandelen we de ontwikkelingspsychologie en de (cognitieve) gedragstheorie.

Vervolgens behandelen we de theorieën die ruimer gaan dan het individu en oog hebben voor de context van het kind/jongere. Deze theorieën hanteren het circulair denken. We vermelden de systeem- en communicatietheorieën en het contextueel denkkader.

Ontwikkelingspsychologie

Naast de opvoedingsaspecten binnen het groeps- en gezinsgebeuren hebben we binnen onze hulpverlening ook aandacht voor de individuele ontwikkeling en het individueel gedrag van elk kind. Binnen dit aandachtsveld stoelen we op principes en auteurs binnen de ontwikkelingspsychologie.

Ontwikkelingspsychologie bestudeert de ontwikkeling van menselijk gedrag. Het begrip gedrag wordt gebruikt in de allerbreedste betekenis, het omvat zowel de uiterlijke motorische gedragingen als de cognitie en perceptie, het sociale en het emotionele. Het omvat ook alle niveaus van het bewustzijn : niet enkel bewuste gedragingen worden bestudeerd maar de

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 8/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

ontwikkelingspsychologie poogt zowel bewuste als onbewuste processen te verklaren in hun onderling verband.

Dit uitgangspunt hanteren we ook in onze hulpverlening. De ontwikkelingspsychologie dient ons handvaten te geven om het gedrag, in de breedste betekenis van het woord, van een kind, jongere, ouder betekenis te geven en te kaderen binnen een normale of gestoorde ontwikkeling van zijn/haar gedrag.

Er bestaat geen enkele overkoepelende theorie die het volledige terrein van de ontwikkelingspsychologie omvat. De bestaande theorieën houden zich slechts bezig met bepaalde gebieden van de ontwikkeling. Binnen het kader van onze hulpverleningsvisie belichten we hier enkel die theorieën die belangrijke domeinen binnen onze hulpverlening behandelen zonder exhaustief te willen zijn.

In navolging van Prof. Verhofstadt (1995) kunnen we de theorieën onderverdelen in drie grote groepen :

1. Biologisch gefundeerde of ethologische modellen : richten zich voornamelijk op biologische aspecten van de ontwikkeling;
2. Cognitieve structuurmodellen : nadruk op het bestuderen van de cognitieve processen en hun structurele onderbouw;
3. Sociaal gefundeerde modellen : nadruk op sociale en culturele dimensie van de ontwikkeling. Belangrijk zijn hier principes van socialisatie of de rol van andere personen in de ontwikkeling van gedrag.

1. Ethologische modellen

Bij zeer jonge kinderen of oudere kinderen met stoornissen in hun emotionele of affectieve relaties kan de **hechtingstheorie** een houvast bieden. Volgens Bowlby zijn bepaalde stoornissen in emotionele of affectieve ontwikkeling een gevolg van een tekort aan een solide hechtingsband in de vroege kindertijd. In de eerste levensjaren dient het kind een aantal fasen goed te doorlopen om op latere leeftijd gezonde relaties met anderen te kunnen aangaan.

- 0 - 3 maanden : ongerichte responsiviteit
- 3 - 6 maanden : gerichtheid op bekende verzorgers
- 6 maanden – 3 jaar : hechting door afhankelijkheid
- na 3 jaar : partnerschap in hechting

2. Cognitieve structuurmodellen

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 9/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Voor de omschrijving van de cognitieve ontwikkeling van een kind is de theorie van Piaget een mijlpaal. De ontwikkeling van **intellectuele structuren** verloopt via vaste en hiërarchisch opgebouwde fasen.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 10/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

- 0 – 2 jaar : sensorimotorische periode : actie op extern niveau
- 2 -12 jaar : periode van het concreet denken
 - pre-operationele subperiode (2 – 7 jaar)
 - concreet-operationele subperiode (7 – 12 jaar)
- 12 – 15 jaar : formeel-operationele periode : acties op hypothetisch niveau.

De cognitieve **moraaltheorie** van Kohlberg is tevens een basiswerk waarop een aantal principes binnen onze werking gebaseerd zijn en biedt tevens een verklaring voor bepaald antisociaal gedrag bij jongeren en volwassenen. De theorie van Piaget en Kohlberg staan niet los van elkaar: een overeenkomstig cognitief stadium is immers noodzakelijk maar niet voldoende voor de morele ontwikkeling die eveneens verschillende fasen doorloopt.

- Geen moraal
- Niveau 0 : goed is wat ik wil en wens
- Pre-conventioneel niveau : egocentrisch oriëntering; vermijden van straf
- Conventioneel niveau : onvoorwaardelijke onderwerping aan heersende normen, tucht en orde
- Post-conventioneel niveau : universeel ethische principes.

Een derde onderzoeksterrein binnen de cognitieve structuurmodellen dat van belang is binnen onze hulpverlening betreft de **taalontwikkeling**. Een belangrijke auteur die de ontwikkeling van taal in verschillende fasen beschreven heeft, is Bühler.

- 0 – 1 jaar : prelinguale periode waarin we volgende fasen kunnen herkennen : schreien, vocaliseren, brabbelen en aangepast (sociaal) brabbelen.
- 1 – 2,5 jaar : vroeg-linguale periode met de evolutie van éénwoordzinnen naar tweewoordzinnen en meerwoordzinnen.
- 2,5 jaar – 5 jaar : differentiatiefase waarin het kind zijn moedertaal in grote lijnen beheerst.
- Vanaf 5 jaar : voltooiingsfase en ‘taal als spel’ waarin het kind op een gestructureerde manier de (moeder)taal op school verder verwerft en uitbreidt, en waarbij het taal leert loskoppelen van de communicatieve waarde en hanteert als spelobject.

3. Sociaal gefundeerde modellen

De psychoanalytische theorieën bieden ons houvast ivm de ontwikkeling van de persoonlijkheidsstructuur en de psychoseksuele ontwikkeling. Twee auteurs geven ons een overzicht met een aantal ontwikkelingsfasen.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 11/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Freud biedt met zijn theorie over **psychoseksualiteit** inzicht in affectief-emotioneel (onbewuste) driftmatige processen. Het geeft een verklaring voor bepaald afwijkend gedrag bij kinderen, jongeren. In termen van Freud spreken we van neurosen. Daarnaast biedt de theorie via de beschrijving in fasen een aantal typische kenmerken in het gedrag van het kind/jongere die eigen zijn aan deze ontwikkelingsfase:

- 0 – 1 jaar : orale fase (enkel aangeboren Es)
- 1 – 3 jaar : anale fase (vorming van het Ich)
- 3 – 5 jaar : fallische fase (vorming van het Über-ich)
- 6 – 12 jaar : latentiefase
- 13 – 20 jaar : genitale fase

Een tweede belangrijke auteur is Erikson die voornamelijk aandacht heeft voor de ontwikkeling van de **psychosociale identiteit**. De ontwikkeling van de psychosociale identiteit verloopt volgens vaste fasen waarbij elke fase gekenmerkt wordt door twee tegengestelde componenten. Het samen voorkomen van tegenstellingen bewerkt een crisismatige spanning. De oplossing (integratie in het ego-proces) of de mislukking wordt mee opgenomen in de volgende fasen die zo op elkaar voortbouwen.

- 0 – 1 jaar : babyleeftijd (vertrouwen vs. wantrouwen)
- 1 – 3 jaar : vroege kinderjaren (autonomie vs. schaamte/twijfel)
- 3 – 5 jaar : kinderjaren (initiatief vs. schuld)
- 6 – 12 jaar : schoolleeftijd (handvaardigheid vs. minderwaardigheid)
- 13 – 20 jaar : adolescentie (identiteit vs. identiteitsverwarring)

Een tweede grote groep binnen de sociaal gefundeerde modellen betreffen de **leertheorieën** (SR) en de ontwikkelingstheorie van **sociaal leren** (SL). Beiden bestuderen observeerbaar gedrag en onderzoeken hoe gedrag geleerd en afgeleerd wordt. Binnen het kader van onze hulpverlening is het belangrijk daar inzicht in te hebben zodat van deze principes gebruik gemaakt kan worden bij de aanpak van (gestoord) gedrag bij kinderen en jongeren.

De uitwerking van het begrippenkader van beide theorieën en het belang ervan in de werking van de Vereniging Ons Tehuis wordt behandeld onder de rubriek (cognitieve) gedragstherapie.

In onze werking gebruiken we o.a. deze ontwikkelingspsychologische theorieën om per leeftijdsfase te bepalen wat leeftijdseigen en dus normaal gedrag is en wat afwijkend gedrag is in vergelijking met leeftijdsgenoten. Bowlby, Piaget, Kohlberg, Freud en Erikson geven elk op hun onderzoeksterrein ontwikkelingskenmerken met stadia en leeftijden waardoor het mogelijk wordt een kind/jongere te screenen vanuit ontwikkelingspsychologische hoek. Een aantal screeningslijsten die binnen de werking van de Vereniging Ons Tehuis gehanteerd worden (vb. de tandem-lijsten), baseren zich op ontwikkelingspsychologische modellen.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 12/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Naast de screeningsfunctie, bieden bovenvermelde ontwikkelingstheorieën ook een verklaring waarom een kind/jongere vastgelopen is in een bepaald ontwikkelingsdomein. Dit biedt als hulpverlener een houvast in het werken met deze kinderen/jongeren. In de individuele handelingsplannen kunnen dus aspecten van deze modellen verwerkt zitten.

Daarnaast bieden de theorieën ons ook klinische toepassingen om zo goed mogelijk in te spelen op dit leeftijdseigen gedrag en dit te stimuleren of om gestoord gedrag aan te pakken. Zeker de leertheorieën en de Sociaal-Leren-Theorie bieden ons een aantal leerprocessen die zeer bruikbaar zijn in opvoedingssituaties en in de klinische praktijk. Deze worden verder behandeld onder de rubriek van de (cognitieve) gedragstheorie.

De (cognitieve) gedragstheorieën

De gedragstheorie biedt ons niet alleen een beter inzicht in de problematische opvoedingssituaties waarin jongeren en gezinnen verzeild raken, maar reikt ons eveneens een aantal concrete methodieken aan die als handvaten kunnen fungeren binnen de dagdagelijkse opvoedingssituatie en de aanpak van gedragsproblemen bij de jongere. Zonder volledigheid na te streven, vermelden we hierna enkele auteurs en wetmatigheden die binnen onze hulpverlening gebruikt worden.

Aan de hand van het gedragstheoretische denkkader kunnen we ons een beeld schetsen van de factoren die bij een jongere bepaald probleemgedrag uitlokken en waarom of hoe deze probleemsituatie bestendig wordt. Gedragstheoretisch spreekt men hierbij over de 'functieanalyse', d.i. het genereren van een hypothese omtrent de instandhoudende factoren (antecedenten en consequenten) van het problematisch gedrag van de jongere. Brinkman noemt in dit verband ook de faciliterende factoren. Dit zijn condities, toestanden, omstandigheden die de werking van de factoren beïnvloeden in de zin van faciliteren.

Een goede analyse veronderstelt verder een concrete beschrijving van de handeling zelf (de operant of R), voorts ook van de situaties die uit dit handelen voortvloeien (de bekrachtigers) en tenslotte ook van de context waarin de handeling al of geen bekrachtigers oplevert (de discriminatieve stimulus).

Naast de functieanalyse wordt stilgestaan bij de **betekenisanalyse** van een bepaald gedrag. Hoewel de feitelijke situatie weliswaar van belang is bij de verwerving van een associatie, is het vervolgens de representatie van deze situatie die de emotionele beladenheid bepaalt. Precies deze interne representatie kan ons een beeld schetsen van de achterliggende betekenis van het gedrag. Het is dus veeleer van belang na te gaan welke cognitieve representatie de

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 13/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

jongere heeft van de oorzakelijke situatie, dan in eerste instantie te blijven stil staan bij de situatie zelf.

Mede uit deze hypothesen (functie- en betekenisanalyse) vloeit een plan voort, het handelingsplan, geënt op het context- en pedagogisch verslag. Het concrete doel hiervan bestaat uit de wijziging van het gedrag van de jongere in de gewenste richting. Het handelingsplan behelst met andere woorden de vraag omtrent wat er dient te gebeuren met het probleemgedrag, hoe het moet worden aangepakt. Moet het af/aangeleerd worden of moet enkel de frequentie verhoogd of verlaagd worden? Het hoe van de aanpak hangt hierbij onder meer af van de vraag of de R (het gestelde gedrag) een operant (motorische reactie) of respondent (fysiologische reactie) is en of er sprake is van de aanwezigheid van een sterke emotie.

Volgens de leertheorie wordt alle gedrag verworven op grond van een leerproces dat onderworpen is aan vaste wetten. Volgende leerprocessen met hun eigen wetmatigheden worden onderscheiden :

- Klassieke conditionering of respondent leren (type ‘hond van Pavlov’)
- Instrumentele conditionering of operant leren. Nieuw gedrag wordt aangeleerd door het toedienen van een positieve bekrachtiging (beloning) of van een negatieve bekrachtiging (negatieve ervaring wordt weggenomen of vermeden). Gewenst gedrag kan ook stapsgewijs beloond worden, bijvoorbeeld door een token economy procedure toe te passen.
Het gedrag wordt afgeleerd door het niet bekrachtigen van dat gedrag (bv. response cost, time out) en/of het toedienen van straf.
- Complex leren (cognitieve mediatieprocessen). Leren wordt als een cumulatief proces bekeken waarbij elementaire gedragssequenties in een steeds hogere hiërarchie geïntegreerd worden en gemedieerd worden door een tussenliggend cognitief proces. Een belangrijke aanhanger van deze visie, die dit operationeel heeft gemaakt in de klinische praktijk, is Meichenbaum, aan de hand van de zelfinstructietraining.

Vanuit deze drie leerprocessen kunnen een aantal modificatieprocedures worden afgeleid die de alledaagse opvoeding van de jongere in goede banen sturen.

De Sociaal-Leren-Theorie benadrukt nog sterker het sociaal aspect van leren. Bandura wordt als grondlegger beschouwd van de **theorie over het socialisatieproces** (de ontwikkeling van sociaal gedrag). Dit socialisatieproces is belangrijk omdat het aan de basis ligt van de emotionele, morele en sociale ontwikkeling. Behalve voor klassieke en operante conditionering, stelt Bandura dat dit socialisatieproces verklaard wordt door observatie en imitatie, het zogenaamd observationeel leren. Deze leervorm biedt hoofdzakelijk een goede verklaring voor het overnemen van nieuwe en complexe gedragspatronen. Men moet niet langer wachten tot het kind zelf een bepaald gedrag stelt, om het te kunnen belonen. De mens

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 14/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

bezit immers een spontane neiging tot imitatie. Hieruit vloeien een aantal modificatieprocedures als shaping, modeling en rollenspelen voort, die in de concrete opvoedingssituaties van de jongeren kunnen aangewend worden.

Vanuit deze (cogniteve) gedragstheorieën worden heel wat bruikbare elementen geput die vervolgens ook hun weerslag vinden in het handelingsplan.

De systeem- en communicatietheorieën

Ons pedagogisch denken baseert zich ook op de systeemtheorieën waarbij er in plaats van een lineair-causaal denken een circulair denken wordt geïntroduceerd. Men maakt geen onderscheid meer tussen oorzaak en gevolg en probeert de gebeurtenissen te begrijpen vanuit een **continu wisselwerkgebeuren van beïnvloeden en beïnvloed worden**. Dit heeft tot gevolg dat men geen verandering kan introduceren in een component van bvb. een gezin, zonder ook een invloed uit te oefenen op de andere componenten.

Bij een systemische benadering heeft men niet alleen aandacht voor wat zich in de mens afspeelt maar ook wat voor wat zich tussen mensen afspeelt. Pathologie wordt begrepen in termen van slecht functionerende interacties tussen de componenten van een systeem.

Het systeemdenken is in se een relationele benadering waarbij wij ons willen richten op wat zich afspeelt tussen de jongere en zijn context (gezin, school, vrije tijd, vrienden,...), de jongere en de begeleiders, de jongeren onderling,...

Daarnaast kan ook het gezin op zich begrepen worden als een systeem an sich.

Dit denkkader impliceert tevens dat je als voorziening geen buitenstaander bent maar deel uitmaakt van een groter systeem van hulpverlening.

Minuchin schetst een theoretisch kader voor wat systeemtheorie inhoudt. Als handvaten voor ons pedagogisch denken pikken we volgende ideeën eruit :

- Minder gaan denken in termen van oorzaak en gevolg
- Oog hebben voor wederzijdse beïnvloedingsprocessen tussen alle actoren in het hulpverleningsproces
- Oog hebben voor feedbackmechanismen
- Axioma begrijpen dat “het geheel groter is dan de som van de delen” : het gezin kan niet adequaat begrepen worden door het te verdelen in componenten en geen enkele component kan onafhankelijk van de andere functioneren.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 15/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

- Rekening houden met equifinaliteit (verschillende begintoestanden kunnen leiden tot hetzelfde gedrag) en multidirectionaliteit (één begintoestand kan leiden tot verschillende gedragingen) in ons denken
- Kennis van de subsystemen (op basis van generatie, leeftijd, geslacht,...) binnen een systeem
- Kennis van bepaalde gezinstypes (open/gesloten, loszand/kluwen)
- Oog hebben voor bepaalde omgangspatronen tussen mensen, ook (systeem)'regels' genoemd

In ons pedagogisch denken laten we ons ook leiden door de ideeën van Watzlawick die de aspecten van menselijke communicatie heeft bestudeerd en ze heeft vertaald in een aantal axioma's.

Communicatie is een **proces van beïnvloeding** waar wij ons als hulpverlener vaak op beroepen. In ons pedagogisch werken hebben we houvast aan een aantal ideeën vanuit deze leer :

- De binnenkant (onze gevoelens, bedoelingen, gedachten,..), de buitenkant (ons waarneembare handelen, de woorden en de lichaamstaal) en de overkant (het effect van onze buitenkant op de ander) in een communicatief proces onderkennen en in de context plaatsen
- Digitale (= conventionele taal : woorden, pictogrammen, codes,...) en analoge taal (stemgedrag, lichaamshouding, uitdrukking, sekse, geven van geschenken,...) kunnen interpreteren
- Oog hebben voor interpuncties van het verloop van de gebeurtenissen : bij meningsverschillen of conflicten geven mensen in een causaal verbonden ketting aan wat volgens hen het startpunt is, waarbij zowel het oneens als het eens zijn daarover problemen kunnen geven
- Inhouds- en betrekkingniveau van communicatie onderkennen waarbij men bij een boodschap niet alleen oog heeft voor de informatie-overdracht (inhoud) maar ook voor het relationele aspect (betrekkingniveau)
- Ideeën over macht en beheersing van relaties door communicatie begrijpen : wie heeft het voor het zeggen ?
- Paradoxe en tegenstrijdige communicatie kunnen onderkennen

Aspecten en elementen van deze systeem- en communicatietheorieën hebben hun weerspiegeling in het individuele handelingsplan.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 16/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Het contextueel denkkader

Het pedagogisch handelen en denken binnen de Vereniging Ons Tehuis is tevens geïnspireerd door de contextuele benadering, die sinds 1979 werd ontwikkeld door Ivan Boszormenyi NAGY.

Bij NAGY verwijst 'context' naar de dynamische verbondenheid van de persoon met zijn significante relaties over verschillende generaties. M.a.w. **de werkelijkheid van mensen is relationeel en intergenerationeel**, en omvat –aldus NAGY- 4 dimensies:

- De dimensie van de feiten, zoals lichamelijke eigenschappen en erfelijkheid, maar ook gebeurtenissen in het leven van de persoon zoals echtscheiding, adoptie, werkloosheid, ... Deze elementen worden in ons werkveld bij een intake en anamnestic onderzoek nagegaan bij onze cliënten.
- De dimensie van de psychologie: datgene wat zich in het individu afspeelt aan behoeften, gevoelens, gedachten, fantasieën en motivaties. Hierbij kan verwezen worden naar de aangehaalde cognitieve gedragsleer, het psychodynamisch denkkader; de ontwikkelingspsychologie.
- De dimensie van de interacties: de patronen van waarneembaar gedrag en communicatie tussen personen: gezinsstructuren, systeemregels, feedbackmechanismen, zondebok-mechanismen, coalitievorming, ... die opgenomen zijn in de hoger aangegeven systeemtheorie en communicatieleer.
- De dimensie van de relationele ethiek: Dit is het unieke en cruciale in het model van NAGY: deze dimensie ziet hij als overkoepelend over de 3 voornoemde dimensies en als belangrijkste leidraad in het handelen van de contextuele hulpverlener.

Binnen de Vereniging Ons Tehuis beschouwen wij ons niet als 'contextuele hulpverleners, laat staan -therapeuten', doch de meerwaarde van dit model voor onze werking is desalniettemin ontegensprekelijk:

Vooreerst door de kennis van en het inzicht vanuit de begrippen die NAGY aanreikt:

- Loyaliteit, dat meer is dan een gevoel, maar een zijnsgegeven daar de band tussen ouders en kinderen (verticale loyaliteit) onverbreekbaar is.
- Loyaliteitsconflicten, die eigen zijn aan het leven zelf. Het verbreken, vermijden of ontkennen van de verticale loyaliteit kan ernstig lijden veroorzaken –waar wij in het werkveld van de Bijzondere Jeugdzorg veelvuldig mee geconfronteerd worden-, maar ook in nieuwe relaties (bvb. 'horizontaal': de partner die zondebok wordt; bvb. 'verticaal': de (af)rekening die aan de volgende generatie wordt doorgegeven).
- Parentifikatie: Loyaliteit maakt immers ook kwetsbaar, en een kind kan in zijn zijnsloyaliteit uitgebuit worden door de ouder; bvb. een gebrek aan autoriteit van de kant van de ouders kan het kind zwaar belasten, omdat er eisen gesteld worden die zijn

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 17/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

ontwikkelingsniveau overstijgen: het kind wordt de ouder van zijn ouder; bvb. de eis dat het kind aan zijn ouder de liefde geeft die de eigen ouder als kind niet gekregen heeft, kan basis zijn voor kindermishandeling.

- Relationale ethiek of de balans van geven en nemen: hierbij gaat het om de rechtvaardigheid van de relatie, het relationele evenwicht tussen het geven en ontvangen van ‘gepaste zorg’, doorheen de generaties, naar het verleden en de toekomst.
- Erkenning: voor het slachtoffer (voor het onrecht dat de cliënt werd aangedaan); van de ‘verdienste’ (voor datgene wat hij voor de anderen doet).
- Constructieve en destructieve gerechtigheid
-

Deze concepten zijn waardevol en aanvullend aan de elementen uit de eerste 3 dimensies bij het taxeren van en het ingrijpen in een problematische opvoedingssituatie.

Daarnaast zijn er de **contextuele interventies** die gericht zijn op het helpen van de cliënt en zijn context door te streven naar het opnieuw aanknopen van verbroken relaties, of het ombuigen van het steunen op destructief recht naar het verdienen van recht:

- De meerzijdige partijdigheid: de hulpverlener is bekommerd om al diegenen die door zijn hulpverlening beïnvloed worden; dit wil zeggen: niet enkel de cliënt maar ook diens ouders en/of partner en/of kinderen; niet enkel de aan- maar ook de afwezigen uit het cliëntsysteem;
- Het geven van erkenning voor slachtofferschap en verdienste;
- Het opzoeken en aanwenden van de resterende hulpbronnen: wie in de context kan wat doen, dat positief bijdraagt tot de betrouwbaarheid van de relatie?;
- De verwachting dat de cliënt actie zal ondernemen, die deel uitmaakt van verantwoord ouderschap, kind zijn of partnerschap. Een zorgvuldige timing, met hanteren van een moratorium, zijn daarbij noodzakelijk.
- Het verbindend vragen stellen aan de cliënt dat de (impliciete) boodschap in zich draagt dat de leden van de context voor elkaar zorg dragen en verantwoording nemen, dat dit erkend dient te worden en dat het verdienste oplevert.
- Het opmaken en het hanteren van het genogram waardoor men zicht poogt te krijgen op minimaal 3 generaties en men de elementen uit de genoemde 3 eerste dimensies kan plaatsen.

Binnen het concrete werkveld in de Bijzondere Jeugdzorg zijn wij meestal actief op het niveau van de dimensie van de feiten, de psychologie en de interactie, en binnen 2 generaties: de ouders (zorgdragers) en de kinderen, doorgaans in het hier & nu. De hoofdbetrachting ligt in het herstel van het dagelijks leven door het aanwenden van orthopedagogische methodieken.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 18/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

Het doel van de hulpverlening ligt de facto niet louter in de relationele werkelijkheid van de cliënt, wat wel het domein is van de 'contextuele therapeut'. Maar zoals aangegeven, werkt het kader van de contextuele hulpverlening wel bevruchtend, en kan het bijdragen om de perceptie te verruimen (verleden; vorige en toekomstige generatie) en om te streven naar het herstel van dialoog, in verticale en horizontale relaties. Elementen hiervan zullen bijgevolg dikwijls in de individuele hulpverlening, meerbepaald in het handelingsplan, terug te vinden zijn.

Conclusie

Bedoeling van deze tekst is duidelijk te maken welke verschillende theoretische modellen ons hulpverlenend denken en handelen beïnvloeden en hoe deze modellen in elkaar gepast worden om uiteindelijk tot de hulpverleningsvisie van de Vereniging Ons Tehuis te komen. In dit opzicht is dit een belangrijke visietekst voor de pedagogisch stafmedewerkers die een coördinerende en sturende rol spelen in de uitwerking van de concrete handelingsplannen per individueel kind, jongere, gezin.

Als orthopedagogische organisatie is het orthopedagogisch denkkader ons uitgangspunt en staat dit centraal in ons denken en handelen. In elk concreet handelingsplan zal men elementen terugvinden uit dit denkkader. De overige vermelde theorieën worden op een holistische wijze geïntegreerd in dit denkkader. De handelingsplannen die ons hulpverlenend handelen sturen, bevatten, afhankelijk van de cliënt en de aanmeldingsproblematiek, in mindere of meerdere mate elementen uit deze verschillende theorieën. We pretenderen dus niet dat we alle vermelde modellen als therapeuten in onze werking integreren. Het zijn wel invloedsbronnen die inspirerend en richtinggevend werken zowel wat onze perceptie op de cliënt en zijn/haar problematiek betreft als wat ons hulpverlenend handelen betreft. We streven ook geen exhaustieve lijst van beïnvloedende modellen na. We hebben de belangrijkste modellen vermeld waarvan vaak elementen in de handelingsplannen terug te vinden zijn. Maar afhankelijk van de cliënt en zijn/haar problematiek kunnen ook andere invloedsbronnen aan bod komen. Denk hierbij aan het psychiatrisch model en het psychodynamisch denkkader.

Deze visietekst is geen statisch eindprodukt. Het is een uitdaging voor ons als organisatie om nieuwe inspirerende modellen op een holistische wijze te integreren binnen de reeds bestaande hulpverleningsvisie.

Bibliografie:

- Bandura, A. (1977). *Social learning theory*. Englewood Cliffs, NJ : Prentice Hall.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur	Naam: Vereniging Ons Tehuis		Naam: Filip De Baets	
Datum: 20/12/06	Datum: 31/12/06		Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 19/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf: 01/10/2008	Vervaldatum: 31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

- Boszormenyi-Nagy, I. & Krasner, B. (1994). *Tussen geven en nemen. Over contextuele therapie*. Haarlem: De Toorts.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and loss (Vol.1)*. Harmondsworth: Pelican Books.
- Brinkman, W. (1978). Het gedragstherapeutisch proces. In: *Handboek voor gedragstherapie*. Deventer: Van Loghum Slaterus.
- Broekaert, E., e.a. (1997). *Orthopedagogiek en maatschappij*. Leuven : Garant
- Bühler, G. (1928). *Kindheit und Jugend*. Leipzig: Hirzel.
- D'Oosterlinck, F. (1999). *Holisme en orthopedagogiek: ideeën voor een holistische orthopedagogische theorieontwikkeling en onderzoek bij kinderen met een psychosociale problematiek*. Syllabus.
- Erikson, E. (1970). *Het kind en de samenleving*. Utrecht: Het spectrum, Aula.
- Freud, S. (1953-1966). *Psychological works of Sigmund Freud*. London : Hogarth Press.
- Kohlberg, L. (1976). Moral stages and moralization: a cognitive-developmental approach. In T. Lickona (Ed.): *Moral development and moral behavior: theory, research and social issues*. New York: Holt, Rinehart & Winston.
- Kok, J.F.W. (1997). *Specifiek opvoeden – Orthopedagogische theorie en praktijk*. Utrecht : De Tijdstroom.
- Korrelboom, C.W. & Kernkamp, J.H.B. (1993). *Gedragstherapie*. Muiderberg: Dick Coutinho.
- Marcoen, A. (1987). *Ontwikkelingspsychologie*. Leuven: Acco.
- Meichenbaum, D. (1977). *Cognitive behavioral modification: an integrative approach*. New York: Plenum Press.
- Minuchin, S. (1974). *Families and family therapy*. Harvard: Harvard University Press.
- Mönks, F.J. & Knoers, A.M.P. (1997). *Ontwikkelingspsychologie*. Assen: Van Gorcum.
- Orlemans, J.W.G., Eelen, P., Hermans, D. (2000). *Inleiding tot de gedragstherapie*. Houten: Bohn Stafleu Van Loghum.
- Piaget, J. & Inhelder, B. (1973). *De psychologie van het kind*. Rotterdam : Lemnescaat.
- Scholte, E.M. (1999), *Aandachtsgebieden bij psychosociale basisdiagnostiek*, in Knorth E.J. & Smith M., *Planmatig handelen in de jeugdhulpverlening*. Leuven/Apeldoorn : Garant.
- Steens, R. (1998). *Menselijke communicatie : een zoektocht naar haar complexiteit*. Antwerpen: Interactie-Academie.
- Ter Horst, J.F.W. (1994). *Het herstel van het gewone leven*. Groningen : Wolters-Noordhoff.
- Van Heusden, A. & Van den Eerenbeemt, E. (1985). *Balans in beweging*. Haarlem: De Toorts.
- Verhofstadt-Denève, L., Van Geert, P. & Vyt, A. (1995). *Handboek voor ontwikkelingspsychologie: grondslagen en theorieën*. Houtem/Diegem: Bohn Stafleu Van Loghum.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	

			Afd.: VOT
	Kwaliteitshandboek	Blz. 20/27	Uitgave: 3
	Niveau: Algemeen Handboek	Geldig vanaf:	Vervaldatum:
		01/10/2008	31/12/2014
Rubriek: AH	Onderwerp: Waarden en visie		
AH02.002	Sleutel I:\KwaliteitsHB\VOT\AH\AH02.002 Waarden en visie VOT - v3.doc		

- Von Bertalanffy, L. (1968). *General System Theory*. Penguin Books.

Opgesteld door	Goedkeuring voorziening	Par.	Goedkeuring directie	Par.
Functie: Pedagogische staf en directeur Datum: 20/12/06	Naam: Vereniging Ons Tehuis Datum: 31/12/06		Naam: Filip De Baets Datum: 31/12/06	